

פגישת חיילי הגדוד העברי ה־39 עם יהודי ארץ ישראל בתקופת המנדט

גור אלרואי

תקציר

המאמר מתמקד במפגש בין החיילים היהודים האמריקנים ובין אנשי היישוב היהודי בארץ ישראל. זה היה אחד המפגשים הראשונים בין שתי הקהילות היהודיות שנוצרו בעקבות ההגירה היהודית הגדולה של סוף המאה ה־19 וראשית המאה ה־20. אנסה לבחון תחילה מה היה יחסו של היישוב לגדוד ה־39, אחר כך אנסה לברר מדוע לא קוימה ההבטחה ליישבם על חלקת קרקע אלא לאחר כ־13 שנה, לאחר שרבים מהחיילים המשוחררים כבר עזבו את ארץ ישראל. התשובה לשתי השאלות מגולמת בפרשת תל חי וביחסו של כלל היישוב ליהודים האמריקנים שחיו בקרבו: אדישות מופגנת ולעתים גם חוסר אכפתיות.

מילות מפתח: גדודים עבריים, תל חי, יישוב יהודי, מנדט

מבוא

יעקב טוקר נולד בשנת 1894 וגדל בעיירה גוניונדז שבפולין. אביו, אברהם קלמן טוקר, בנה פלכים לטוויית חוטי אריגה, ואמו חיה גיטל עבדה במשק הבית. כשהיה יעקב בן 15 חלה אביו בדלקת ריאות ועול פרנסת המשפחה נפל על כתפיו. הוא עזר לאמו בחליבת הפרות וחילק את החלב ללקוחות המשפחה. בהגיעו לגיל צבא היגר לאמריקה, כמו רבים מבני גילו. לא ידוע מה עשה שם טוקר וממה התפרנס, אבל כששמע על תנועת ההתנדבות לגדודים העבריים התגייס לצבא הבריטי והגיע לארץ ישראל כחייל בגדוד קלעי המלך ה־39 (הגדוד האמריקני). בראשית 1919, לקראת שחרורו, ענה טוקר על שאלון שהופץ בקרב 'חברי הגדוד העברי הרוצים להשאר ולהתיישב בארץ ישראל אחרי גמר עבודתם בצבא'. בתשובות לשאלות שנשאל הוא כתב שאמו תלויה בו, יש לו אחים ואחיות, הוא לא רכש השכלה, הוא דובר יידיש ואנגלית, הוא חרט במקצועו והוא מתלבט אם להישאר בארץ או לעזוב אותה. טוקר השתחרר מן השירות ב־16 בפברואר 1920.

בזמן שהותו בארץ פגש טוקר בדרך מקרה את חברו הטוב ובן עיירתו יוסף הלפרן, שעלה לארץ ישראל בשנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה. 'דרכנו נפרדו בתקופת בחרותנו', כתב הלפרן בזיכרונותיו, 'הוא עזב את גוניונדו, עיירת מולדתנו, ונסע לאמריקה אל אחיו הבכור, ואני - עליתי לארץ ישראל. מאז לא נפגשנו, אף לא התכתבנו'. בעקבות הפגישה המרגשת והבלתי צפויה בין שני החברים שאוקיינוס הפריד ביניהם התחדשה והתחזקה חברותם. 'התחבקנו והתנשקנו וסיפרנו איש לרעהו את כל המוצאות אותנו בשנות היפרדותנו. מאז לא זזה ידו מתוך ידי. לעתים קרובות מאד היה בא לבקרנו בביתנו שבנוה-שלום והיה מבלה בחברת בני משפחתי ימים וחדשים'. עוד סיפר הלפרן שמביתו יצא טוקר לתחנת הרכבת כדי להגיע לגליל, לאחר שנענה לקריאתו של טרומפלדור לבוא לסייע למתיישבי תל חי. ושם מצא את מותו והוא בן 25.¹

טוקר לא היה החייל המשוחרר היחיד מהגדוד האמריקני שנהרג בתל חי. באותו קרב נפל גם זאב שרף, מסיק קטרים, ששירת אף הוא בגדוד ה-39 והשתחרר עם טוקר שבועיים לפני שנפלו. היו חיילים משוחררים נוספים מגדוד קלעי המלך ה-39 שנלחמו לצדו של טרומפלדור בתל חי: מרדכי (מוט) ברוורמן, יצחק גולדברג, מאיר דובינסקי, שמעון יעקבסון, חיים קובלנץ, אברהם ריינשטיין, נחום קרמר וד"ר גרשון גרי. תרומתם של חיילי הגדודים העבריים בקרב תל חי הוצנעה, וטרומפלדור וחבריו הארץ-ישראלים שנפלו או ששרדו היו לגיבורי הראשיים. ב'זכור' מאת ברל כצנלסון, שהודפס בשער **קונטרס**,² צוינו השמות הפרטיים ושמות המשפחה של הנופלים, ורק שני הנופלים האמריקנים צוינו בשמות המשפחה שלהם בלבד - טוקר ושרף - אף שלא חלפו אלא 14 שנה מאז נפילתם ולא היה קשה להתחקות אחר שמותיהם הפרטיים. מי שגאל אותם משכחה היה חברים לייב חפץ, שביקש שיחרתו את שמותיהם המלאים של הנופלים באנדרטת האריה השואג של הפסל אברהם מלניקוב, שגם הוא היה ממשוחררי הגדוד האמריקני.³

פרשת תל חי על נפתוליה ורבדיה היא סיפור יהודי אמריקני כפי שהיא סיפור של יהודי ארץ ישראל. מדוע לא טרח איש ביישוב לברר את שמם הפרטי של שני הנופלים

- 1 על חייו ומותו של יעקב טוקר ראו: ארכיון תנועת העבודה, מכון לבון (להלן: אה"ע), IV-104-552, תיק 14.
- 2 ברל כצנלסון, 'זכור', **קונטרס**, כ"ב אדר תר"ף.
- 3 לייב חפץ, 'וולף שרף ויעקב טוקר', **דבר**, 15.3.1935, עמ' 9. וכך כתב חפץ על חבריו: '[...] חברים חשובים, לפרקים מרובים הייתי תמה שהחברים שרף וטוקר, שנפלו במלחמת הגבורה בהגנת תל חי נשאר "חיילים אלמונים" ולא נודעו שמותיהם הפרטיים ולא נודע מוצאם. מתוך שהכרתים פנים אל פנים (עם שרף ישנתי באהל אחד בהיותו בגדוד) הריני מבין, כי משום ענוותם אי אפשר היה לדעת עליהם יותר, אך סבורני שאנו חייבים לשמור לנצח את שמם במלואו [...]'. וכך נכתב על זאב שרף: 'בלתי ידוע לחברים. שקט צנוע. עד היום לא עלה בידי לברר מה שמך הפרטי. מעטים החברים הזוכרים אותך והידועים את חייך' (החיל האלמוני: לזכרו של הח' שרף שנפל בהגנת תל חי, **דבר**, 12.3.1930, עמ' 3). על היעלמותם של שרף וטוקר מהזיכרון הקולקטיבי של קרב תל חי ראו גם נקדימון רוגל (עורך), **פרשת תל-חי: תעודות להגנת הגליל העליון בתר"ף (1919-1920)**, הספריה הציונית, ירושלים תשנ"ד, עמ' 345, 348, 354.

היהודים האמריקנים מהגדוד ה־39? וכיצד קרה שתרומתם של חיילי הגדודים העבריים בקרב בתל חי לא קיבלה את המקום הראוי לה בהיסטוריוגרפיה של היישוב? דורות של בני נוער התחנכו על גבורתם של מגני תל חי בלי שנחשפו לפועלם של חיילי הגדודים העבריים בכלל ובקרב תל חי בפרט. לכאורה היה כאן מאורע היסטורי המעיד על ערבות הדדית ושותפות גורל בין יהודי ארץ ישראל ליהודי ארצות הברית. המתנדבים היו צעירים יהודים שעזבו את ביתם בארצות הברית ובבריטניה, הגיעו לארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה והשתתפו בשחרורה. כמה מהם אף לחמו בתל חי. ואולם בפועל קרב תל חי נעשה סיפור גבורה בלעדי של היישוב היהודי בארץ ישראל ותרומתם של חיילי הגדודים נשכחה כאילו לא הייתה.

במאמר זה אני מבקש להתמקד במפגש בין החיילים היהודים האמריקנים ובין אנשי היישוב היהודי בארץ ישראל. זה היה אחד המפגשים הראשונים בין שתי הקהילות שנוצרו בעקבות ההגירה היהודית הגדולה של סוף המאה ה־19 וראשית המאה ה־20. כדי לעמוד על טיבו של המפגש אנסה לבחון תחילה מה היה יחסו של היישוב היהודי לגדודים העבריים בכלל ולגדוד האמריקני בפרט. האם קיבלו אותם בזרועות פתוחות ובסבר פנים יפות או שמא הוטחה בהם ביקורת בשל התנהגותם והתנהלותם בארץ ישראל? אחר כך אנסה לברר מדוע לא קוימה ההבטחה ליישבם על חלקת קרקע אלא לאחר כ־13 שנה, לאחר שרבים מהחיילים המשוחררים כבר עזבו את ארץ ישראל.

הקמת הגדוד העבריים

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה ניצבה ההנהגה הציונית לפני דילמה: האם לתמוך באחד מהצדדים הלוחמים או לשמור על ניטרליות? הבחירה לתמוך במדינות ההסכמה או במעצמות המרכז הייתה עלולה לסכן את הישגי התנועה הציונית ולהביא לפילוג בתוכה. השלטון העות'מאני נקט יד קשה כלפי יהודי ארץ ישראל, וההתיישבות היהודית בארץ ישראל הייתה תלויה על בלימה. מאות אלפי יהודים שגרו באזורי הלחימה באירופה היו לפליטים, ויהודים משני צדי המתרס נלחמו אלו באלו בשם מולדתם. תחילה נקטה אפוא ההנהגה הציונית בראשות נשיא ההסתדרות הציונית, אוטו רברוג, מדיניות ניטרלית, ואולם ככל שהתארכה המלחמה התרבו הקולות שטענו שמדיניות ניטרלית אינה משרתת עוד את האינטרסים הציוניים ורק סילוקה של טורקיה מארץ ישראל ותמיכה במדינות ההסכמה, ובפרט בבריטניה, תקדם את מטרותיה של ההסתדרות הציונית.

על רקע מחלוקת עקרונית זו החל לנבט בתנועה הציונית הרעיון להקים גדוד עברי שיילחם במלחמה במסגרת הצבא הבריטי.⁴ אישים בולטים כמו חיים וייצמן, זאב ז'בוטינסקי,

4 על הקמת הגדודים העבריים ראו מחקרו המקיף והמעמיק של יגאל עילם, **הגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה**, מערכות, תל אביב 1979. וראו גם Martin Watts, *The Jewish Legion and the First World War*, Palgrave Macmillan, New York 2004.

פנחס רוטנברג ויוסף טרומפלדור קידמו יחד ולחוד את רעיון הגיוס לצבא הבריטי וקראו לביטול המדיניות הניטרלית ולהידוק הקשרים עם בריטניה. הרעיון של יחידה צבאית בעלת שאיפות לאומיות בצבא של מדינה ריבונית לא היה ייחודי ליהודים ולבריטים. בצבא אוסטרו-הונגריה נוסד הלגיון הפולני בראשות יוזף פילסודסקי, שלחם נגד רוסיה; מנגד, לגיון פולאווי (Puławy) היה יחידה צבאית פולנית פרו-רוסית שנוסדה בחסות הצבא הרוסי האימפריאלי; והצבא הצרפתי הסכים להקים לגיון ארמני, שהיה אמור להישלח לקיליקיה שבדרום טורקיה, מקום שהיה בו ריכוז גבוה של ארמנים שסבלו מהדיכוי הטורקי.⁵

בסוף דצמבר 1914 הגיע ז'בוטינסקי למצרים וביקר את מגורשי ארץ ישראל שהתרכזו במחנה גאבארי הסמוך לאלכסנדריה. כ-12,000 איש הצטופפו במחנה הפליטים. עולמם חרב עליהם, הם חיו במחסור ובדוחק, סוף המלחמה לא נראה באופק והעתיד לא בישר טובות. במפגש עם המגורשים העלה לפנייהם ז'בוטינסקי את הרעיון להקים בחסות הצבא הבריטי יחידה צבאית יהודית שתשתתף בשחרורה של ארץ ישראל. בד בבד עם ניסיונות השכנוע של ז'בוטינסקי התקיימו שיחות ומגעים עם פוליטיקאים ואנשי צבא בריטים כדי שיקדמו הלכה למעשה את רעיון הגדודים העבריים. הבריטים ניאותו חלקית: הם הסכימו להקים גדוד הספקה, ולא גדוד לוחם; אמנם גדוד זה ישתתף במאמץ המלחמתי הכולל, אבל לא בהכרח במערכה על ארץ ישראל. ז'בוטינסקי לא מצא ערך בגדוד כזה, אך טרומפלדור סבר שגדוד כזה חיוני דווקא, ובשנת 1915 ייסד אפוא את גדוד נהגי הפרדות של ציון, שנשלח אחר כך לגליפולי.⁶

לאחר שחזר ז'בוטינסקי ממצרים ללונדון הוא המשיך לפעול ביתר שאת למען הקמת כוח צבאי יהודי שילחם בחזית הארץ-ישראלית. מאמציו עלו יפה וביוני 1917 קם גדוד קלעי המלך ה-38 (הגדוד הלונדוני).⁷ חייליו היו יהודים שהיגרו לאנגליה בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20 וחיו ברובע האיסט-אנד בלונדון. גיוסם לגדוד לא היה משימה פשוטה: בשכונת וייטצ'אפל, שבה הצטופפו המהגרים היהודים, שררה חשדנות וז'בוטינסקי התקשה למצוא שם מתנדבים. הוא ציפה להחתים אלף מתגייסים וכך לשכנע את ממשלת בריטניה בנחיצותו של גדוד יהודי. ואולם כבר באספות הראשונות שכינס בשכונות היהודיות הצפופות והעניות של האיסט-אנד התברר לו שרבים מהמהגרים היהודים בלונדון סולדים מן הרעיון:

מפעלנו זה נמשך חודש – ומפלה. אספנו סה"כ שלש מאות חתימות – וחי וויטשפל בימים ההם היו שערווריה אחת בלתי פוסקת. בעת המיטינג הראשון שרר השקט.

5 עמיר אייזנמן, 'הלגיון היהודי בארצות הברית במלחמת העולם הראשונה: עלייתו של פטריטיזם ציוני-אמריקני', עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, חיפה 2017, עמ' 61.

6 זאב ז'בוטינסקי, *מגילת הגדוד* (תרגם אב"א אחי-מאיר), הסולל, ירושלים תרפ"ט, עמ' 8-11; על פועלו של טרומפלדור בגדוד נהגי הפרדות ראו: שולמית לסקוב, *טרומפלדור: סיפור חייו*, כתר, ירושלים 1982, עמ' 91-134.

7 רחל רוז'נסקי, *זהויות נפגשות: פועלי ציון בצפון אמריקה, 1905-1931*, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע 2004, עמ' 248.

המתנגדים חשדו, כי אי שם הוכנה המשטרה, כנהוג באסיפות התנדבות של ה'גויים'.
אולם באספה השנייה כבר גלו את עדינות רוחנו, והביאו צפצפות.⁸

ז'בוטינסקי לא ייחס את ההתנגדות ליהודי וייטצ'אפל, אלא לקבוצה קטנה של מנהיגים
מקומיים שהצליחה לייצור מצב רוח של טרור ולהפחיד כל צעיר שחשב אודות תכניתנו, כי
הוא פושע וכי הוא מושך את אחיו לא לארץ ישראל אלא לפלנדריה.⁹ וכך כתב ז'בוטינסקי
לג'פ הנדרסון, פקיד בכיר במשרד הפנים, על הקושי למצוא מתנדבים בסוהו שבאיסט־אנד:

אדון נכבד, סלח־נא על צורת המכתב, שנכתב בחיפזון. אמש היתה לנו אסיפה בסוהו
[...] חבורת המפריעים הרגילה, שמנתה כעשרים צעירים מוויטצ'אפל, ההולכת
בעקבותינו לכל מקום, באה לפוצץ את האסיפה. כרגיל, שאר הציבור השתוקק להאזין.
ביקשתי מן השוטרים להרחיק את החבורה המרעישה, אך הם סירבו להתערב. נאלצתי
להשתמש בשירותיו הטובים של מר גולד, סוחר מסוהו. לפי בקשתו נכנסה המשטרה,
פינתה את האולם ואילצה גם אותי ואת חבריי לעזוב את המקום, בשעה ש'מתנגדינו'
עמדו ברחוב ולעגו לנו.¹⁰

ואולם מרגע שניתנה הבטחת ממשלת בריטניה שמגויסי הגדוד יישלחו לחזית
הארץ־ישראלית נמצאו המתנדבים והגדוד ה־38 היה לעובדה מוגמרת.
גדוד קלעי המלך ה־39 – הגדוד האמריקני – קם זמן לא רב אחר הגדוד הלונדוני.
בספטמבר 1917 פרסם נחום סלושץ בעיתון היידי דער מארגען זשורנאל שלושה מאמרים
על הגדוד העברי: 'זווי אזוי עס איז ענשטאגען די אידעע פון א אידישע לעגיאן' (איך נוצר
הרעיון של לגיון יהודי); 'ולדימיר ז'בוטינסקי און די אידעע פון אידישע לעגיאן' (ולדימיר
ז'בוטינסקי והרעיון של הגדוד העברי); 'זווי אזוי עס איז ענשטאנטען דער אידישער מול
קארפוס' (איך נוצר הרעיון של גדוד נהגי הפרדות).¹¹ סלושץ דיווח לקוראי העיתון על
פועלו של ז'בוטינסקי ועל הקמת הגדוד וסבר שאסור לעם היהודי לשבת בחיבוך ידיים
ועליו לקחת את גורלו בידו ולהירתם למאמץ המלחמתי באמצעות לגיון יהודי בחסות
הצבא הבריטי. זמן קצר לאחר פרסום המאמרים החלה ההתארגנות הראשונית להקמת
הגדוד העברי באמריקה והוחלט להתחיל לפעול במרץ וללא דיחוי למימוש הרעיון.¹²

8 זאב ז'בוטינסקי, 'תולדות הגדוד העברי: פרק ו', הצפון, 3.1.1927, עמ' 2. סדרת המאמרים שפרסם
ז'בוטינסקי בעיתון הצפון עובדו בשנת 1929 לספר מגילת הגדוד.

9 שם.

10 מכתבו של זאב ז'בוטינסקי אל ג'פ הנדרסון מ־18.10.1916, בתוך: אגרות זאב ז'בוטינסקי, ב (ספטמבר
1914–נובמבר 1918), מכון ז'בוטינסקי בישראל, ירושלים תשנ"ה, עמ' 99.

11 נחום סלושץ, דער מארגען זשורנאל, 4.9.1917, 9.9.1917 ו־19.9.1917.

12 רחל רוז'נסקי טוענת שהמקורות אינם מצביעים על קשר ישיר בין מאמריו של סלושץ להתארגנות
הקבוצה, אבל סמיכות המועדים מלמדת שמאמריו נקראו והייתה להם השפעה. ראו: רוז'נסקי,
זהויות נפגשות, עמ' 249.

קבוצת האישים שפעלה להקמת הגדוד, שנודעה בשם 'הוועד המכין לענייני הגדוד בניו יורק', כללה את ד"ר שלמה אלסברג, ראובן בריינין, חיים ז'יטלובסקי, לואיס ברנדייס ומזכירו יעקב דה האז. קול קורא שהופץ בקרב הנוער היהודי בארצות הברית הפציר בהם להתגייס לגדוד העברי. הוא פרט על נימי הסולידריות היהודית שלהם וביקש מהם להצטרף למאמץ המלחמתי:

הרעיון בדבר גדוד עברי לארץ ישראל, הדרישה שעם ישראל יהיה לצד לוחם, לכח ריאלי במלחמת העולם, נעשו מכבר משאלת אותם האנשים, שהבינו את דבר מלחמת העולם, רוחה, תכנה וערכה למעננו. בלב פועם התחקינו על הצעדים הראשונים של הרעיון, שנעשו על ידי פנחס רוטנברג, ולדימיר ז'בוטינסקי וחבריו בארץ ישראל. בצער לוינו את גבורי ישראל אל חולות המדבר ואל מימי הדרדנלים וביגון עמוק ראינו במלחמת היחידים והנאמנים ובפינו את מותם ללא עת.¹³

מחבריו של אותו קול קורא קשרו בין המאבק לשחרור ארץ ישראל ובין הפליטים היהודים באירופה שברחו מאזורי המלחמה. בהתגייסות לגדוד ראו חלק ממאבק כללי למען העם היהודי ולא רק למען היישוב היהודי: 'העולם היהודי, נדהם מהרדיפות האיומות ברוסיה, שותת דם קרבנות המלחמה, מיואש מאחרים ומתעצב אל נפשו, נשאר זמן רב אדיש לקריאה הפעילה ואלם בפני המשאלה הקדושה לכל הארצות, על כל המזבחות, הביא את בניו קרבנות, רק לעצמו, לארצו הוא, למזבחו שלו'.¹⁴ לנוכח חולשתו ופגיעותו של העם היהודי, בעיקר בזמן מלחמת העולם הראשונה, הודגשה חשיבותו של הרעיון הצינוני בפתרון הבעיה היהודית:

ארץ ישראל, ארץ החירות והתרבות היהודית לעתיד, עומדת כעת במלחמה ושונא רוצח מאיים עליה, ובשעה זו, כשגורל תולדות עמנו נחרץ בקרב, פונים אנו אל כל אשר נשאו דבר הגאולה על שפתותיהם, אל כל אשר נגע אלהים בלבם היהודי, אל כל אשר נלחמו תמיד לחירות ותמיד התגעגעו אל עם ואל ארץ!! [...] היש עוד בקרב הנוער היהודי באמריקה בניים נאמנים לעמם, בעלי נפש מסורה ולב חם? הנותרו עוד בתוכנו אנשי אהבה וזעם, נאמנות ומלחמה, יופי והקרבה עצמית? העוד יש בנו, בשריד ממורשתנו העתיקה, מאוצרות חרות של נביאינו, קדושינו וגבורי עמנו?¹⁵

הגדוד השלישי קם בשלהי מלחמת העולם הראשונה והיה גדוד מתנדבים בני היישוב היהודי בארץ ישראל. מגויסיו היו חברי אגודת השומר, תלמידי הגימנסיה הרצליה, פועלי העלייה השנייה, חברי ארגון מרכז בעלי מלאכה וצעירים שלא השתייכו למגזר מסוים. עסקני היישוב לא קיבלו בברכה את היוזמה מחשש שמעורבותם ותמיכתם בכריטים בעיצומה של המלחמה יפגעו ביהודי הגליל, שעדיין היו כפופים לשלטון העות'מאני. מנהיגי מפלגת

13 אה"ע, IV-130, תיק 5.

14 שם.

15 שם.

הפועל הצעיר, יוסף שפרינצק וא"ד גורדון, סברו שרצוי להשקיע את המאמצים בשיקום היישוב והתנגדו מסיבות פציפיסטיות לאחיזה בנשק. דוד בלוך בלומנפלד סבר שיש לשמור על ניטרליות מוחלטת במלחמה, ואנשי השומר וחברי מפלגת פועלי ציון התנגדו להקמתה של כל מסגרת צבאית יהודית בארץ ישראל. מולם התייצבו האיכר והסופר משה סמילנסקי ובוגרי הגימנסיה הרצליה, אליהו גולומב ודב הוז. בשלב זה של פעילותם הציבורית היו גולומב והוז בלתי מפלגתיים, עודדו את ההתנדבות של צעירי ארץ ישראל ועמדו בראש תנועת ההתנדבות.¹⁶ לצד השיקולים הלאומיים היו גם סיבות פרוזאיות: היו צעירים יהודים שהשתחררו מעול השלטון העות'מאני, התקשו למצוא עבודה והגיוס לגדוד נראה להם הפתרון היחיד האפשרי.¹⁷

על הסיבות להתגייסותם לגדוד הארץ־ישראלי אפשר ללמוד מתשובתם לשאלה 'מדוע ולמה אני מתנדב?'. מקצת המתנדבים היו צעירים אידאליסטים שרצו להשתתף בשחרורה של ארץ ישראל, בין השאר מתוך שנאה לטורקים. רבים מהם ציינו את נכונותם להקריב את חייהם למען ארץ ישראל. נסים עזרא כתב: 'אנכי מתנדב אל הצבא העברי לגאל את ארצנו מידי העם הטמא ולמסרה לעם ישראל'; אריה כספי כתב: 'אני מתנדב מתוך ההכרה כי לעם עברי צריך צבא עברי'; משה זמירי קשר בין דם, אדמה וכבוד לאומי: 'מתנדב מתוך רגש לאומי שאינו נותן מנוח. מתוך הכרה כי הדבר היהודי המקשר עם לארצו הוא הדם המרוה את ארצו'; יצחק (ללא שם משפחה) מירושלים כתב במחברת: 'למה הנני מתנדב? הרי זו שאלה באמת! הנני מתנדב לבנות את עתידנו ולהנקם מאויבנו. הנני מוכן ומזומן למות בכל רגע שהמולדת תדרוש זאת ממני והנני רוצה לזכות להיות בין אלה שזכו ויזכו להקריב את חייהם הצעירים בשביל מולדתם ההולכת ונבנית'; יצחק בן לייב גולדענבערג ציין כי 'הולך אני להתנקם בטורקיה על אשר שדדו וגזלו ממני את רכושי'; והיו כאמור גם מתנדבים שהתגייסו מסיבות פרוזאיות ואחרות. יוסף מזרחי כתב: 'אני רוצה ללכת מפני שאין לי עבודה'; אברהם בן פנחס קרומבאן כתב ביידיש שהוא בודד ואין לו משפחה ועבודה; יעקב גולדנבלום הסביר 'שכלם מתנדבים'; ומ' רפאל, לעומת זאת, כתב: 'אני הולך להיות בין אלה ששחטו על קדוש השם ולא שנשחטו'.¹⁸

בראשית פברואר 1918 התכנסה ועידת המתנדבים הארץ־ישראלית, שייצגה כ־500 איש ואישה, ונוסחו בה תנאי ההתנדבות. בתום הוועידה פנה ועד המתנדבים לוועד הזמני וביקש ממנו לשאת ולתת עם שלטונות בריטניה על הקמת גדוד עברי נוסף בצבא הבריטי. ואולם בוועד הזמני לא נמצא הרוב הדרוש להעברת ההחלטה והיא נפלה.¹⁹ הגעתו של ז'בוטינסקי לארץ ישראל בפסח 1918 הפיחה רוח חיים בציבור המתנדבים ובאמצעות קשריו התקבל

16 זאב צחור, 'הוויכוח במפלגות הפועלים הארצישראליות על הגיוס ל"גדוד העברי"', קתדרה, 3 (אדר תשל"ז), עמ' 30-39.

17 שם, עמ' 36.

18 כל המובאות הן משלוש מחברות שבהן התבקשו המתנדבים הארץ־ישראלים לענות על השאלה 'מדוע ולמה אני מתנדב?', ראו: אה"ע, IV-130, תיק 25.

19 עילם, הגדודים העבריים, עמ' 71-72.

האישור ביוני של אותה השנה. ב־3 ביולי 1918 נערך למתנדבים מסדר פרידה על מגרש בית הכנסת הגדול בתל אביב. כ־700 מגויסים השתתפו בו, וראש ועד הצירים חיים וייצמן מסר להם דגל כחול־לבן שבפינתו דגל בריטי קטן. התחנה הראשונה של המתנדבים הייתה קנטרה שבמצרים, ומשם עברו למחנה האימונים בהלמיה. לגדוד צורפו כ־150 מתנדבים מהגליל, מספר דומה משכונות העוני של מצרים ועוד כמאה יהודים ששחררו משבי הצבא הטורקי. בסך הכול מנה הגדוד כ־1,100 איש.²⁰

במצרים פגשו לראשונה המתנדבים מארץ ישראל את המתנדבים מבריטניה ומארצות הברית. זה היה מפגש ייחודי ומעניין של בחורים יהודים צעירים שהייתה אמורה להיות ביניהם שותפות גורל וסולידריות יהודית. ואולם כפי שנראה בהמשך הדברים, בתום המלחמה חזרו המתנדבים בני הארץ לביתם והמשיכו בשגרת חייהם ולא הושיטו יד לאחיהם לנשק. ואילו המתנדבים הבריטים והאמריקנים התקשו למצוא את מקומם בסדר החדש שהלך והתגבש בארץ ישראל ולהיקלט בה.

ההרכב החברתי־דמוגרפי של חיילי הגדוד ה־39

זמן קצר לפני שחרורם התבקשו המתנדבים האמריקנים לענות על מספר רב של שאלות כדי לנסות ללמוד על המשך דרכם בארץ. כ־3,000 מתנדבים אמריקנים וקנדים שירתו בגדוד ה־39 ועל השאלון ענו 359 מהם (12 אחוזים). תשובותיהם מאפשרות לנו ללמוד על ההרכב החברתי של המתנדבים האמריקנים: גיל, השכלה, משלח יד, שפת אם, מצב משפחתי ואם הם מעוניינים להשתקע בארץ:

- א. התפלגות לפי גיל: 78 אחוזים מהמתנדבים היו בשנות העשרים לחייהם, מהם 49 אחוזים בני 20–24 ו־29 אחוזים בני 25–29. 3 אחוזים בני 19 ו־19 אחוזים בני 30 ומעלה.
- ב. משלח יד: 43 אחוזים מהמתנדבים היו בעלי מלאכה, 20 אחוזים בעלי מקצועות חופשיים, 16 אחוזים רוכלים, 7 אחוזים עסקו בחקלאות ו־14 אחוזים לא השיבו.
- ג. השכלה: מרבית המתנדבים האמריקנים היו חסרי השכלה (36 אחוזים) או בעלי השכלה בסיסית (25 אחוזים). רבע הגדירו את השכלתם יותר מבסיסית. 9 אחוזים בלבד ציינו שהם בעלי השכלה גבוהה ו־6 אחוזים לא ענו.
- ד. מצב משפחתי ושפת אם: 87 אחוזים היו רווקים ולמרביתם היו בני משפחה בארצות הברית או במזרח אירופה. 60 אחוזים מילאו את הטופס ביידיש, 32 אחוזים בעברית ו־8 אחוזים באנגלית. שיעור כה גבוה של ידיעת השפה העברית (כשליש) יכול ללמד על תפיסת העולם הלאומית שלהם ומחויבותם לרעיון הציוני.
- ה. השתקעות בארץ: 54 אחוזים מהמתנדבים השיבו שהם מעוניינים להשתקע בארץ ישראל. 20 אחוזים ציינו שהם רוצים לחזור לארצות הברית, 20 אחוזים לא השיבו

20 יהודה סלוצקי, קיצור תולדות ההגנה, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, תל אביב 1984, עמ' 66.

על השאלה ו־6 אחוזים הציבו תנאים להישארותם – בעיקר פרנסה או חלקת קרקע להתיישב עליה.

מההתפלגות הדמוגרפית של המתנדבים עולה שמרביתם היו צעירים בשנות העשרים לחייהם, חסרי השכלה או בעלי השכלה בסיסית, דיברו יידיש, שקלו להישאר בארץ ישראל לאחר שחרורם ומשלח ידם היה המלאכה. כולם קיבלו הכשרה צבאית והיה בכוחם לסייע בשיקום היישוב היהודי החבול והפצוע לאחר מלחמת העולם הראשונה. אף שמספר הלגיונרים שהשיבו על השאלון היה קטן, הממצאים עולים בקנה אחד עם דיוקן חיילי הגדוד ה־39 כפי שהוא מצטייר בזיכרונותיהם ובספרות המחקר. יגאל עילם כתב בספרו הגדודים העבריים במלחמת העולם הראשונה שלא כל המתגייסים היו ציונים. 'רבים התקשו להגדיר עצמם, ולא פחות מכך את מניעי הצטרפותם. לגבי רבים מהם הייתה זו התגובה האישית הספונטנית היחידה האפשרית בנסיבות אותו הרגע'. עוד כתב עילם שהמכנה המשותף של כולם היה הרגש שלהם לעם היהודי ושהם היו בשולי החברה האמריקנית.²¹ הלגיונר אליעזר מר־חיים כתב: 'באו כחמישה עשר איש שלא ידעו קרוא וכתוב. עד שלא ראיתי אותם לא האמנתי שיש טיפוסים כאלה. אבל באופן כללי היה זה אלמנט טוב'.²² והלגיונר ברורמן מספר בזיכרונותיו שבגדוד ה־39 הייתה קבוצת 'הארבע עשר', שהיו אנשי העולם התחתון. גנבים ופושעים שישבו בעבר בכלא והתגייסו לגדוד משום שזו הייתה הרפתקה עבורם.²³ יצחק בן־צבי כתב במכתב לארוסתו, רחל ינאית: 'האלמנט הנוסע עמנו הוא משונה ורב גוונים. יש אנשים בעלי הכרה לאומית וחברתית גמורה, ויש אנשים שנספחו עם הזרם להיות להם טעמים צדדיים להימלט מאמריקה. יש גם אחוז קטן של "ערב רב", שנספחו עם המתנדבים ומוטב היה שלא ייספחו משנספחו'.²⁴

התיאור במכתב של בן־צבי תואם את תוצאות השאלון. עם הלגיונרים נמנו בעלי השכלה גבוהה, סוחרים, בעלי מקצועות חופשיים, תלמידי ישיבה ואנשים מהשדרות הנמוכות יותר של חברת המהגרים היהודית בארצות הברית.²⁵ בספרם של מיכאל ושלומית קרן, *We Are Coming, Unafraid*, המאגד סיפורים אישיים של לגיונרים, יש דוגמה למתנדב שהגיע מהשדרות הנמוכות של חברת המהגרים היהודית בארצות הברית: 'קחו לדוגמה את ידידנו הידוע טאגבלאט, שהיה לאמיתו של דבר חיה בדמות אדם, אבל אני יכול להזכיר רבים אחרים שלא היו חכמים ממנו [...]'.²⁶ גם דוד בן־גוריון אפשר הצצה נדירה על ההרכב האנושי של המתנדבים כשתיאר אותם בלי לייפות את המציאות:

21 עילם, הגדודים העבריים, עמ' 189.

22 שם.

23 שם.

24 שם.

25 שם.

Michael Keren and Shlomit Keren, *We Are Coming, Unafraid: The Jewish Legions and the Promised Land in the First World War*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD 2010, pp. 153-154

[...] לא היו אלה רק חלוצי הגאולה הנפלאים הבעורים בחוסר סבלנות לשחרר את ארץ-מולדתם. לצד האידיאליסטים 'האציליים' היו גם גסי רוח ופושעים מלידה ואפשר לשמוע כאן דברים שרק בעולם התחתון ובתחתיות החברה המכוערת ביותר אפשר לשמוע אותם. יש פה גם מריבות וגידופים וחלק מהלגיזורים שלנו אין להם מורא ודרך ארץ, לא רק מפני אלוהים, אלא גם מפני השטן.²⁷

באביב 1919 שהו בארץ 5,000 חיילים. שנה לאחר מכן, סמוך למאורעות תר"פ, נשארו כ־400 בלבד. בפרק זמן של שנה אחת בלבד עזבו מרבית חיילי הגדוד את ארץ ישראל.²⁸ הנהגת היישוב לא ידעה לנצל את הכשרתם הצבאית ולבנות כוח מגן יעיל נגד הערבים.²⁹ משוחררי הגדוד היו רחוקים מביתם וממשפחתם, הסתובבו חסרי מעש בארץ ישראל, התקשו לפתוח בה חיים חדשים, ציפו להכרת טובה על התנדבותם אך מצאו יישוב אדיש שלא השכיל לרתום אותם לאתגרי השעה שרכצו לפתחו לאחר מלחמת העולם הראשונה.

יחסו של היישוב לחיילי הגדוד האמריקני

בני המהגרים מניו יורק ומקנדה שהתגייסו לגדוד העברי היו חלק בלתי נפרד מהצבא הבריטי, אבל הם ראו את עצמם בראש ובראשונה יהודים המושיטים עזרה לאחיהם בארץ ישראל. גם אם מקצת המגויסים היו הרפתקנים, והלאומיות והסולידריות היהודית היו זרות להם, שרר בגדוד אתוס של יהודים לובשי מדים, שאוחזים בנשק, ערוכים למלחמה נגד האויב העות'מאני ואפילו מוכנים להיהרג למען שחרורה של ארץ ישראל.³⁰ המפגש בין האידיאליסטים היהודים האמריקנים לאידאליסטים הציונים מארץ ישראל היה אמור להיות מפגש חם ומקרב בין שני אחים שהאוקיינוס הפריד ביניהם והם נפגשים כשהאח הארץ-ישראלי נמצא במצוקה. ואולם החיילים היהודים האמריקנים שהגיעו לארץ ישראל זכו לא פעם לקבלת פנים צוננת. היו ביישוב מי שלא ראו בעין יפה את הגעתם ומתחו עליהם ביקורת. נראה שסוגיית הגדודים הייתה טעונה ושנויה במחלוקת.

מאיר חזן הבחין במחקרו המקיף מתינות בין שתי גישות לשימוש בכוח: האחת מתונה והאחרת אקטיביסטית.³¹ ההתנדבות לגדודים העבריים הייתה הסוגיה העקרונית הראשונה שחברי הפועל הצעיר נדרשו להכריע בה והיא יצרה אצלם קיטוב.³² אמנם רוב הפועלים תמכו בתנועת ההתנדבות, אבל במפלגה זו התרכזו לא מעט מתנגדים ומנהיגה יוסף

27 שבתי טבת, קנאת דוד: חיי בן גוריון, א, שוקן, ירושלים 1976, עמ' 410.

28 ז'בוטינסקי, מגילת הגדוד, עמ' 140.

29 עילם, הגדודים העבריים, עמ' 332-333.

30 על אתוס הגדודים שלא הכה שורש ביישוב ראו: אניטה שפירא, חרב היונה: הציונות והכוח, 1881-1948, עם עובד, תל אביב 1992, עמ' 126-138.

31 מאיר חזן, מתינות: הגישה המתונה בהפועל הצעיר ובמפא"י 1905-1945, עם עובד, תל אביב 2009.

32 שם, עמ' 70-92.

שפרינצק נימק מדוע אין להתנדב לגדוד העברי. עוד ציין חזן במחקרו שהיו במפלגת הפועל הצעיר חברים שלא הסתירו את שביעות רצונם כשהתברר להם שהמתנדבים לגדודים נותרו חסרי מעש מבחינה צבאית.³³ חזן מתמקד ביישוב ובמחלוקות שהיו בו בשאלת מידתיות הכוח. ואולם עמדת המתונים השפיעה גם על אופן קבלת המתנדבים היהודים האמריקנים. הם לא העריכו יהודים לובשי מדים, ואחת היא אם היו מארץ ישראל או מאמריקה. המפגש עמם הנחיל אפוא למתנדבים מבריטניה ומצפון אמריקה מפח נפש. נתן חפשי (1889-1980), מן המתנגדים לרעיון הגדוד העברי, הוביל את הגישה המתונה ביישוב. הוא עלה לארץ ישראל בשנת 1909 והיה לאחד האישים המוערכים, אבל השניים במחלוקת, בחברת הפועלים הארץ־ישראלית. חפשי היה ממייסדי נהלל, מושב העובדים הראשון, טבעוני, פציפיסט וממבקריה החריפים ביותר של התנועה הציונית מבחינת יחסה לערבים החיים בארץ ישראל. הוא סבר שהציונות עלולה להרעיל את יחסי השכנות בין היהודים לערבים והזהיר מפני עושיק, גזל ושפיכות דמים. מובן מאליו שעצם הרעיון של גדוד עברי ושל יהודים לובשי מדים ואוחזי נשק שבאים מהתפוצות לשחרר את ארץ ישראל היה לצנינים בעיניו. במאמר 'הבנין והשטן', שפרסם בעיתון הפועל הצעיר, יצא חפשי נגד המיליטריזם היהודי הנראה בארץ, שהיה בעיניו לא פחות מהתגלמות השטן. מנקודת מבטו סתרה הססמה 'בדם ואש' את הרעיון הציוני של עבודת אדמה ויצירה תרבותית־ערכית בארץ ישראל. חפשי התקשה להבין איך דווקא אותו עם נרדף ומוכה תולה תקוות בכוח צבאי למימוש הציונות:

העם השב, אשר צורף בעד עונותיו וגם בעד צדקותיו ביסורי שאול זה אלפי שנים, העם ההולך בחושך הגלות, ההרג והאונס, העם השקוע באפל הקטנות, התגרנות והסרסרות, ראה פתאם אור גדול! השטן! הצבאיות! אלה אלהיך ישראל! לא רוח־אנוש חדשה, לא השתחררות מחיי אויר, תגרנות וטפיליות ע"י המעבד לעבודת יצירה, לעבודת האדמה! לא העליה החלוצית וההמונית לשם התמכרות והתמסרות גמורה לתחיתנו, להקמת העם־האדם בארצנו, לא אלה הם הגרעינים היסודיים של הציונות, ולא באלה אפשר למצוא את הפתרונות העקריים והיסודיים לשאלות קיומנו, כפי שטועים לחשוב בני תמותה פשוטים כמונו. 'בדם ואש' כסיסמת הצבאיים שלנו, בהתקשרות עם השטן, תקום יהודה!³⁴

הוא התנגד עקרונית למהות רעיון הגדוד, ובחיילי הגדוד ראה יהודים שאינם הולכים בדרך הישר. 'אל לנו לעבור בשתיקה על הופעה שלילית זו, ההטפה לצבאיות, בקרבנו', כתב חפשי במאמרו. 'כל מי אשר נר אלהים ואדם לא כבה בלבו גם בתקופת החושך הנוכחית, כל מי אשר הלאו "לא תרצח" חרות בנפשו באותיות של אש, כל החושב כי "ציון במשפט תפדה" ולא "בדם ואש" – צריך להתקומם בכל עוז בדבור, בכתב ובמעשה נגד התעמולה לפולחן הצבאיות בקרבנו'.³⁵

33 שם, עמ' 90.

34 נתן חפשי, 'הבנין והשטן', הפועל הצעיר, 2.3.1921, עמ' 7.

35 שם.

חפשי הזהיר מפני המיליטריזם שפשה ביישוב וחלחל גם לבני הנוער: 'כל חיינו כעת מלאים "רוח גבורה"; הכל צועדים כעת "אחת, שתיים", הכל מסתדר בצורות צבאיות, אפילו הטיוולים של ילדינו ובני נעורינו'. תוכחותיו היו בבחינת קול קורא במדבר והוא הבין שבעת הזאת אין מי שיקשיב וישמע. 'ולעת כזאת לא יכול גם בעל "הגיגים" לעמוד בפני רוח העושים של מתעינו. ובכן, ובכן, לנשק, לצבא, ויחי אגרופנו הדל והעלוב!' ³⁶ עם זאת, הוא המשיך לראות ברעיון הגדוד 'דרך השטן' וקרא לבני היישוב להתנגד לה:

אכן, דרך השטן היא דרך זו! לא לנו העובדים ללכת בה! העליה, העבודה וההתישבות על קרקע הלאום, אלה הם כלי נשקנו ובם נשגב נגד צר ואויב, ובלעדם שוא שקד שומר בעל מקצוע כצבא מזוין, ואפסה כל תקוה. העובד העברי בא"י השואף לבנין עם עברי חדש על יסוד העבודה העצמית החפשית והשלום החברתי והכלכלי המוחלט צריך להשמיע את קולו ברמה: אלה ברכב ובפרשים, בכלי מות ודגלי דם ואנחנו בשם העבודה והאנושיות נדגול. ³⁷

חפשי לא היה היחיד ביישוב שהחזיק בתפיסות אלו. בהרצאה שנשא חיים ארלוזורוב לפני מועצת הפועל הצעיר ברחובות הוא אמר דברים דומים. ארלוזורוב יצא נגד רעיון הגדוד העברי וטען 'אין לבנות ארץ על כח של צבא. ארץ נבנית על כח עבודה'. ³⁸ אמירות אלו חלחלו לתודעת חברי הפועל הצעיר, וגם אם לא כולם החזיקו בעמדות הנחרצות של חפשי וארלוזורוב יש להניח שהגעתם של חיילים יהודים מארצות הברית לארץ ישראל לא עשתה עליהם רושם מיוחד וקבלת הפנים שהם ערכו להם הייתה קרירה למדי. ³⁹

מפגש זה בין יהודי ארץ ישראל ליהודי התפוצות, ובייחוד יהודי ארצות הברית, לא חיבר בין שתי הקהילות היהודיות שהיו בתהליך עיצוב וטרם התגבשו סופית. גישתם של חפשי וארלוזורוב מצביעה על ניסיון לבידול בין יהודי ארץ ישראל ליהדות העולם. הם סברו שמה שמייחד את יהודי ארץ ישראל הוא השיבה לקרקע ולעבודת אדמה; רק כך יזכה העם בגאולה הנכספת וימצא את מקומו בין העמים. לא זו בלבד שהחיילים היהודים מאמריקה אינם שותפים למטרה הנעלה והנשגבת הזאת, אלא שהם זרים לרעיון הציוני ואינם יכולים להיות חלק ממנו. מנקודת מבטם של חפשי וארלוזורוב, ליהודים לובשי מדים המבקשים להצטרף למעשה הציוני אין מקום אלא אם יפשטו את מדיהם, יחליפו את הרובה באת ויצטרפו לאחיהם החלוצים בארץ ישראל.

משה סמילנסקי, שתמך ברעיון הגדוד ועזר למשוחררים להיקלט בארץ, חלק על עמדתם ופרסם בעיתון הפועל הצעיר מאמר תגובה: 'בהרצאתו של ארלוזורוב, במועצת "הפועל הצעיר" ברחובות נשמעו דברים קשים נגד תעמולתו של ז. ז'בוטינסקי לטובת גדודים עברים בארץ. וכתנא דמסיע לו באו דברי נ. חפשי'. סמילנסקי יצא נגד הביקורת שמתחו

36 ש.ם.

37 ש.ם.

38 משה סמילנסקי מצטט את נאומו של ארלוזורוב, 'השטן', הפועל הצעיר, 11.3.1921, עמ' 8.

39 עוד על עמדתו של ארלוזורוב ראו: חזן, מתינות, עמ' 106.

השניים על רעיון הגדוד העברי וטען שיש להניח את טיעוני 'הבעד והנגד בצד' ולהתמקד בפונקציונליות של הגדוד ובמטרות שהוא משרת. 'אין עם דעתי להכנס בויכוח תיאורתי בשאלת הגדודים. אינני איש ההלכה בכלל ובשאלת הגדודים בפרט. כי תמיד ראיתי את הגדודים כצורך השעה ולא כפרי ההלכות'. בדברים אלו יצא סמילנסקי נגד טהרנותם של חפשי וארלוזורוב וטען כי המתיישבים היהודים זקוקים להגנה מפני הערבים המתנכלים להם ואין ליישוב היהודי בררה אלא להגן על עצמו:

הדבר פשוט בלי שום 'הלכות'. ארצנו נמצאת על גבול ארץ ערב, הארץ של אפשר[ו]יות השוד הבלתי מוגבלות. במשך דורות רגילים בני-ערב הללו לפשוט, שבטים, שבטים של שודדים על ארצנו. ולזאת כה דליל הישוב בגבול הדרומי והמזרחי של הארץ. מימי המלחמה נעשה המצב עוד יותר מסוכן מפני שאותם שבטי הבדואים, החיים על חרבם, רכשו להם נשק משוכלל. שבטי השודדים הללו הולכים 'להלחם' בנו לא מפני שמסיתים אותם נגדנו ולא מפני קנאתם 'הלאומית' אלא מפני שהשוד היה והנהו פרנסתם, ומפני שבמושבותינו יש עדרי בקר וסוסים. אם רוצים אנו ליצור על גבול ארצנו ישוב עברי צפוף – עלינו לדעת לשמור ולהגן עליו. להגן ע"י צבא מסודר.⁴⁰

'השטן', קבע סמילנסקי, 'אינו, אפוא, נורא כל כך'. טענותיו של ארלוזורוב כי הגדודים העבריים 'יכולים להפך פעם "ללגינורים" שופכי דם לשם שפיכת דם כפולנים וכקווקים' וטענותיו של חפשי כי 'הגדודים יכולים להפך בתוכנו לקולטום צבאי' נועדו רק 'להשניא את הצבאיות בעיני בחורינו בהגדודים ובחיי הגדודים גופא'.⁴¹

דוד יפה, איש העלייה השנייה ששוחרר מהגדוד הארץ-ישראלי, הגיב גם הוא על מאמרו של נתן חפשי באותו גיליון של הפועל הצעיר שסמילנסקי פרסם בו את מאמרו. הוא קשר בין הפרעות באוקראינה ורצח היהודים ובין גורל דומה שצפוי ליהודים בארץ ישראל. באוקראינה לא הייתה ליהודים הגנה. 'התלינים שם אינם נותנים לסדר גדודים כאלו, בכדי שיקל להם להשמיד את הורינו, אחיותינו וילדינו ולהמיט חרפה עלינו. לו היו לנו שם איזו גדודי הגנה – כי אז לא מנינו שם כעת רבבות נפשות שכולות ויתומות'. ביקורתו על חפשי הייתה שאין הוא יכול להבטיח שהערבים בארץ ישראל לא יקומו על היהודים וירצחו אותם: 'אם יש לו בטחון, שאז אפשר יהיה לעבור בדרך לנער עברי ולא יכה. ונערה עברית – ולא יעליבו בה; אם הנהו בטוח כל כך, ש"מוסטפה" הפלח ו"אחמד" איש הצבא לא יעשו קנוניה לגולנו ולחרפנו. אם הוא [חפשי] באמת מאמין כל כך בצדקם של אלה, שהם יגנו עלינו בכל לבם – כי אז יוכיח לנו זאת בדברים ברורים והגיוניים'.⁴²

משה סמילנסקי ודוד יפה הציגו דעה הפוכה מזו של ארלוזורוב וחפשי. הם הכירו בחשיבות הגדודים וראו ביהודים האמריקנים, הקנדים והבריטים שהגיעו לארץ ישראל כוח עזר חשוב לבניין הארץ. מאורעות תר"ף, הקרב בתל חי, וחודש וחצי לאחר פרסום

40 סמילנסקי, 'השטן', עמ' 7.

41 שם, עמ' 8.

42 דוד יפה, 'התרגשות יתרה', הפועל הצעיר, 11.3.1921, עמ' 8.

מאמריהם גם מאורעות תרפ"א, היו הוכחה לצדקת טענותיהם שדרוש כוח צבאי מיומן שיגן על היישוב. החיילים היהודים האמריקנים ששהו בארץ ישראל בתקופת מאורעות הדמים בירושלים, ביפו, בתל אביב ובתל חי היו הראשונים שהתגייסו להגן על יושבי הארץ. כפי שנראה בהמשך הדברים, תרומתם להגנה על היישובים לא נזקפה לזכותם כשביקשו לאחר שחרורם חלקת אדמה להתיישב עליה.

עוד ביקורת שהופנתה כלפי חיילי הגדודים בכלל, והגדוד האמריקני בפרט, נגעה לזרותם לתרבות העברית המתהווה בארץ. המגויסים, בני מהגרים, נולדו בארצות הברית או הגיעו אליה בילדותם. הם גדלו בחברת מהגרים דוברת יידיש וספגו את התרבות היידיש בלואר איסט סייד של מנהטן ובשכונות יהודיות אחרות בחוף המזרחי. מרביתם לא ידעו עברית והיידיש הייתה שפת אמם. לכן רק טבעי היה שההצגות, המופעים ואירועי התרבות שמהם נהנו החיילים בשעות הפנאי היו ביידיש.

ואולם ביישוב היהודי היו שהתנגדו לכל פעילות תרבות שלא בעברית, שכן ראו בה סכנה לצבינו הרוחני והתרבותי של היישוב. מכתב שנשלח למערכת הפועל הצעיר במאי 1919, שבעה חודשים לפני פירוק הגדודים, מבטא את היחס של כמה מבני היישוב לחיילי הגדודים שהגיעו לארץ ישראל. המונחים שנוקט כותב המכתב מלמדים על הלך הרוח ביישוב ועל יחסו המנוכר לחיילי הגדוד מצפון אמריקה ומבריטניה:

אינני יודע מה גרם לאותה השתיקה מצד הקהל העברי ביחס להופעת ההצגות הז'רגוניות בגדודים. אולי מפני שאסור לנגוע ב'קדש' אבל, אמנם קדש לנו הגדוד העברי, אך אם הוא פוגע בקדשי הקדשים שלנו, אז אל ינקה גם הוא! אנשי הגדוד צריכים להבין כי הצגותיהם הללו לא רק מעליבים כי אם גם מכאיבים אותנו. הם צריכים לדעת כי רוב הקהל מהמושבות, המבקרים את ההצגות בגדודים רואים בפעם הראשונה בחייו חזיון ז'רגוני, והם צריכים לדעת כמה עמל וכמה כוחות השקיעו בדור צעיר זה בכדי שהוא לכל הפחות לא יהיה שבור ורצוץ כמונו, למען תהיה לו שפת-אם אחת, אחת וטבעית. ואנחנו? האמנם כל כך קל בעינינו הדבר שאין כדאי להתעכב עליו? כי הלא ידוע שאין מפיץ את השפה כהבמה? די רק שאחד המשחקים יצטין בתפקידו בכדי שיחזרו על דבריו בלי הרף ויתפשטו במהירות נפלאה. ומשונה הדבר מאד אם אוסרים על תלמידי בתי הספר לבקר את ההצגות האלה, מבלי להזהיר ולאסור את זה גם על כל הקהל העברי, למען ידע שיש בזה משום בגידה בשפתנו! ואם לחובבי שפתנו ועסקנים ולגנות מותר לבוא לחזיונות, אלו, איזה רשות ואיזה ערך יש לאסורים המטילים על הילדים בלבד?⁴³

עמדתו הערכית של כותב המכתב והמילים שבחר להתנסח בהן במכתבו למערכת העיתון מלמדות על יחסו המרוחק, העוין לעתים, כלפי חיילי הגדוד האמריקני והבריטי וגם על היעדר עניין בצורכיהם התרבותיים. לא זו בלבד שהוא לא הבין את הצורך שלהם במנוחה

43 'מכתבים למערכת', שם, 9.5.1919, עמ' 26. ההדגשות שלי.

ובהתערענות בשעות הפנאי שלהם, אלא שאין במכתבו שום הכרת תודה על שהתגייסו ובאו לארץ ישראל כדי לשחרר את אנשי היישוב מעול השלטון העות'מאני. במכתבו יש 'הם' (חיילי הגדוד) ו'אנחנו' (בני היישוב בארץ ישראל); 'הם' דוברי ה'ז'רְגוֹנִית' ו'אנחנו' דוברי העברית; גישה לא סלחנית ('אל ינקה גם הוא!') כלפי חיילי הגדוד הצופים במחזות בידידי; חיילי הגדוד הם אורחים בארץ ישראל ולכן הם 'צריכים להבין' ו'צריכים לדעת'; צפייתם בהצגות בידידי מבטאת בעיניו את זלזול החיילים ביישוב העברי הארץ־ישראלי ואת חוסר רגישותם כלפיו. טיעון זה תמוה במיוחד לנוכח העובדה שאותם חיילים שכותב המכתב מבקר עזבו משפחות ובתים, התנדבו לגדודים והגיעו לארץ ישראל כדי לשחררה. לא זו בלבד שהם לא זלזלו ביישוב, אלא שהם אף באו להשתתף בבנייתו. עוד עולה מהמכתב שילדי המושבות הורחקו מהחיילים היהודים כדי שלא ייחשפו לידידי ושאותם חיילים לא נחשבו דוגמה וסמל למאבק של כלל העם היהודי כפי שציירו אותם לעצמם מייסדי הגדודים בחזונם.

גם שמעון קושניר, מחלוצי העלייה השנייה ומתנדב בגדוד הארץ־ישראלי, קבל על ריבוי הלשוניות בגדוד וביקש שהשפה המדוברת תהיה עברית. 'רשימתנו המוחלטת הזאת נובעת מתוך הכרתנו העמוקה שבלי הפקודה העברית אינה יכולה להתגשם האחדות הפנימית בגדוד העברי המורכב מחלקים שונים של יהודים אשר נתקבצו מארצות שונות ומדברים בשפות רבות. בלי הפקודה העברית הגדוד העברי הוא כגוף בלי נשמה'.⁴⁴ קושניר סבר שעל חיילי הגדודים שהגיעו מארצות הברית, מקנדה ומבריטניה לדבר עברית כמו המתנדבים בגדוד הארץ־ישראלי. אף ששירת בגדוד האחרון שקם, ומרבית המתנדבים בגדודים העבריים היו יהודים מצפון אמריקה ומבריטניה, הוא גרס שריבוי השפות בגדודים איננו דבר ראוי 'ודרישתו המוחלטת' הייתה שהפקודות יהיו בעברית אף שהמתנדבים מחוץ לארץ דיברו יידיש וחיו את מרבית חייהם בסביבה דוברת אנגלית.

הדרישה מחיילי הגדוד האמריקני והלונדוני לדבר עברית ולנהל את שגרת חייהם בגדוד בעברית מלמדת על יחס חד־כיווני ובלתי מתפשר בין היישוב והמתנדבים מארץ ישראל ובין המתנדבים שבאו מחוץ לה. החוקרים מיכאל ושולמית קרן נדרשו בספרם לשאלת היידיש וטענו שהלגיטונרים לא יכלו להיתפס משחררי היישוב, מככים חדשים או צאצאי בר כוכבא מכיוון שהם דיברו יידיש ואחדים אף הביעו יחס אוהד למסורת.⁴⁵ לכן לא תמכו אנשי היישוב בהגעתם לארץ ולא הכירו להם תודה, אלא נהגו בהם התנשאות ולעתים אף הטיפו להם מוסר. דווקא מי שהתנדבו אחרונים ראו את עצמם אחראים גם לצבינו התרבותי והלאומי של הגדוד ולא יכלו להכיל את השוני של המתנדבים מארצות הברית, מקנדה ומבריטניה.

44 שמעון קושניר, מכתב ללא תאריך [כנראה ראשית 1919], אה"ע, IV-130, תיק 14.

45 על היחס של בני הארץ ללגיטונרים שדיברו יידיש ראו גם Keren and Keren, *We Are Coming Unafraid*, pp. 165-166. לדברי מיכאל ושולמית קרן, 'יהודי ארץ ישראל, בייחוד הסוציאליסטים שבהם, סברו שהלגיטונרים דוברי היידיש אינם מתאימים לאידיאל "היהודי החדש", שמצפים ממנו לדבר עברית ולנוח מסורות יהודיות עתיקות למען צורה חדשה של חיים יצרניים שמאפשרת יצירה של חברה צודקת' (עמ' 165; התרגום שלי).

המאבק על הקמת מושב לחיילים המשוחררים

החיילים המשוחררים שנשארו בארץ ישראל ביקשו לפתוח בה בחיים חדשים ולייסד יישוב חקלאי על אדמה שתינתן להם מתוך הוקרה על שירותם בצבא הבריטי. לאחר מלחמת העולם הראשונה הייתה ההתיישבות של חיילים משוחררים ששירתו בצבא הבריטי על אדמות ממשלה עניין מקובל. חיילים קיבלו אדמות בכל רחבי האימפריה הבריטית: ניו זילנד, אוסטרליה, דרום אפריקה וקנדה. בשנים 1908 ו-1915 נחקקו חוקים שאפשרו לחיילים המשוחררים לרכוש את הקרקעות לצמיתות או לחכור אותן ל-25 שנה, וממשלת בריטניה עודדה התיישבות בשטחי האימפריה.⁴⁶ חיילי הלגיון, כמו החיילים המשוחררים בצבא הבריטי, ביקשו לממש את הזכויות שהקנו להם שני החוקים הנזכרים דווקא בארץ ישראל, שאמנם נכבשה בידי הצבא הבריטי אבל המנדט עליה טרם אושר.

זמן קצר לאחר שחרורם ובמשך כל שנות העשרים ייסדו משוחררי הלגיון ארגונים והסתדרויות שייצגו אותם מול ממשלת המנדט ויבטיחו את זכויותיהם. אחד הניסיונות הראשונים ליישב את החיילים המשוחררים היה ניסיונה של נלי שטראוס, נציגת חברת קהילת ציון בארץ ישראל, ליישבם על אדמות תל עדש בעמק יזרעאל. שטראוס הייתה יהודייה אמריקנית שעלתה עם אימה לארץ ישראל מיד לאחר תום המלחמה כדי לרכוש בכספי התורמים היהודים האמריקנים קרקעות ולהקים עליהן יישובים. בשנת 1922 ייסדה חברת קהילת ציון את בלפוריה בעמק יזרעאל; בשנת 1924 היא רכשה קרקעות מצפון לתל אביב ועליהן הוקמה הרצליה; נוסף על כך רכשה החברה ממשפחת סורסוק את אדמות אל-פולה ועליהן הוקמה העיר עפולה; בשנת 1925 רכשה את אדמות הכפר ג'דה ובאותה שנה הוקמה עליהן רמת ישי; באותה שנה רכשה גם אדמות בעמק זבולון ועליהן הוקמה קריית בנימין, שלימים תהיה לקריית אתא. שטראוס החלה לפעול לטובת חיילי הלגיון עוד בטרם שחרורם, כשעדיין היו כבולים לפקודות מפקדיהם. נראה שבעת ההיא עדיין לא הבשילו התנאים:

זה כשישה שבוע שהנני במשא ומתן ע"ד יסוד המושבה בעד המתנדבים העברים העומדים להשתחרר. והנה, אם כי הספקנו הרבה לברור העניינים, צריכים אנו להודות כי למרות הרצון הטוב והמוחלט של שני הצדדים איננו יכולים לבא לידי הגמר הרצוי. עיקר הסיבה היא לדעתי שהחברים העתידיים להתישב אינם חופשים עתה בתנועותיהם. הנני מוצאת על כן לנכון כי רק כשישתחררו המתנדבים נוכל לבא לידי הגמר הרצוי. ואולם בלי לאבד את הזמן הנני מוצאת לנחוץ להתחיל את כל עבודות ההכנה: בנין הבאר והבתים, רכישת האיבנטר וכדומה, מוכן הכל במדה המתאימה למאה מתישבים. בכל עת הצרך תנתן ערבות העבודה מצד חברתנו בעד מאת המשחררים שהחליטו להתישב בתל עדש.⁴⁷

Douglas G. Marshall, 'Soldier Settlement in the British Empire', *The Journal of Land and Public Utility Economics*, 22, 3 (1946), pp. 259-265

47 הלשכה הארץ-ישראלית של קהילת ציון אל החיילים הדורשים השתחררות על המקום, 21.11.1919, אה"ע, IV-130, תיק 18.

ניסיון רשמי יותר ליישוב משוחררי הלגיון היה ניסיונו של האגרונום עקיבא אטינגר, מנהל המחלקה להתיישבות חקלאית בהסתדרות הציונית. בראשית 1920, זמן קצר לאחר שחרורם, שלח אטינגר מכתב לנציב העליון הבריטי הרברט סמואל וביקש לקדם פתרון התיישבותי לחיילי הגדודים שנשארו בארץ: 'אנו שולחים לך כאן עותק של מכתב [...] לצורך יישוב מאה (100) חיילים יהודים משוחררים בארץ ישראל. בידיעה שאתה מעוניין בגורלו של החייל היהודי המשוחרר בארץ אנו מקווים אפוא שתתייחס לנושא במידה הנכונה ובמידת האפשר תסייע במימוש הצעה זו'.⁴⁸ סמואל הבטיח לדאוג למשוחררים והפיח בהם תקוות: 'לא אכשל בהתייחסות להצעה הכלולה במכתבך'. אבל הוא ביקש להתאזר בסבלנות מכיוון שלא ניתן לנקוט צעדים מעשיים 'עד להחלטת המנדט על ארץ ישראל'.⁴⁹

החיילים המשוחררים ייסדו את הסתדרות החיילים המשוחררים בארץ ישראל כדי שתייצג אותם מול ממשלת המנדט ותקדם את מטרותיהם. בשנים הראשונות היו מרבית ראשיה בני היישוב הארץ-ישראלי: משה סמילנסקי, יצחק בן-צבי, צבי בן כהן וזאב פלר. היחיד מחברי ההסתדרות החדשה שהיגר לארצות הברית, חי בה והתנדב לגדוד, היה צבי בן כהן. הוא השתתף בהגנה על ירושלים במאורעות תר"ף וכשהתפרקו הגדודים הוטל עליו ללוות את המשוחררים לארצות מוצאם. בלונדון, עוד בטרם הגיע לארצות הברית, גמלה בלבו ההחלטה לחזור לארץ ישראל ולהשתקע בה. במכתב לברון ג'יימס דה רוטשילד, בנו של אדמונד דה רוטשילד וקצין בדרגת מייג'ור (רב־סרן) בגדוד ה־39, ציינו ראשי הסתדרות החיילים המשוחררים את מטרותיה:

הסתדרות החיילים המשוחררים בארץ ישראל העמידה לפניו מטרה: לייסד יישוב של חיילים על אדמת ממשלה בגבולות הארץ כך שנוכל לעבד את האדמה ולהגן על מולדתנו. בשביל החיילים המשוחררים התיישבות זו היא שאיפה הנובעת מעבודתם החקלאית בארץ וגם מרעיון התנדבותם לגדודים העבריים, והיא גם פותחת אפשרות להיאחזותם בקרקע כיסוד עובד ומגן בעתיד.⁵⁰

במועצה השנייה של ההסתדרות, שהתכנסה בכ' באייר תרפ"א, הייתה סוגיית ההתיישבות של החיילים המשוחררים בכלל, והחיילים האמריקנים בפרט, אחד הנושאים המרכזיים. המועצה קבעה שלחייל משוחרר יש זכות ישיבה על קרקע ממשלתית והיא רואה בהקמת יישוב של חיילים משוחררים ערך התיישבותי ופוליטי ראשון במעלה.

עוד ארגון שהוקם למטרות דומות היה התאחדות הגדוד העברי, שלימים שונה שמו לליגה של הגדוד העברי. ככל שנקפו השנים, ומלחמת העולם הראשונה נעשתה זיכרון רחוק, כך הלכו וזנחו הנציגים הארץ-ישראלים בהתאחדות את מחויבותם לחיילי הגדוד המשוחררים שנשארו בארץ ישראל והשקיעו את מרצם בעשייה הפוליטית הכלל-יישובית. החיילים המשוחררים האמריקנים, הן מי שנשארו בארץ ישראל הן מי שחזרו לארצות

48 מכתבו של עקיבא אטינגר להרברט סמואל מ־5.2.1920, שם, תיק 41.

49 מכתבו של הרברט סמואל לעקיבא אטינגר מ־17.2.1920, שם.

50 תזכיר לברון ג'יימס רוטשילד [ללא תאריך], שם.

הברית, הם שהובילו בסופו של דבר את המאבק לקבלת הזכויות המגיעות להם כחיילים לשעבר בצבא הבריטי.

קריאה דומה להתארגנות הופנתה גם לחיילים המשוחררים היהודים שחזרו לבתיהם בארצות הברית לאחר שנלחמו במלחמת העולם הראשונה בצבא ארצות הברית. הם התבקשו להתארגן ולבחור נציגים לכנס של יוצאי צבא יהודים שנערך בפילדלפיה ב-20-21 במאי 1922. הכנס נועד לחזק את מעמדה של הקהילה היהודית בחברה האמריקנית ולהצביע על תרומתם החשובה למאבק הכללי. מארגני הכנס ביקשו להוכיח שבני המהגרים היהודים לא ישבו על הגדר אלא התגייסו לצבא מתוך רצון טוב ומחויבות עמוקה לארצות הברית ולעם היהודי, והיו נכונים להקריב קרבנות – לא רק למען היהודים באירופה אלא למען כלל הקבוצות האתניות הנרדפות:

אין לנו ספק שהחייל היהודי שלחם בשורות צבאות בעלות הברית זכר, ללא עוררין, שהוא נלחם לא רק למען ארצו, אלא למען זכויות כל הלאומים החלשים והמדוכאים; והתקווה שגם הבעיה היהודית המורכבת, עתיקת היומין והבוערת, תיפתר גם היא, בין היתר, הייתה ללא ספק תמריץ גדול לנאמנות ללא סייג ולגבורה שהפגינו גברים יהודים בכל שדות הקרב.⁵¹

בקול הקורא לכנס בפילדלפיה נזכרו גם משוחררי הלגיון היהודי שנלחמו בארץ ישראל ונשארו בה מתוך ציפייה לקבל את חלקת האדמה שהובטחה להם. המשוחררים היהודים בארצות הברית ביטאו סולידריות כלפי אחיהם בארץ ישראל וביקשו לקדם את האינטרסים שלהם ולהבטיח את זכויותיהם:

ליהודים שהם חיילים לשעבר במדינה זו יש תחושה מיוחדת של קרבה ללגינורים האמריקנים ששוחררו בארץ ישראל בתקווה להתיישב בארץ. מספר רב של לגינורים ארץ ישראלים מצפים גם הם להזדמנות לאמץ מחדש את העיסוק החשוב שלהם ולעבד את האדמה שלמענה נלחמו. אדמות ממשלתיות זמינות להתיישבות כזו, וזו אחת ממטרותינו לסייע לחברינו, להבטיח את ההתיישבות באדמות האלה. כל חייל מתיישב חדש הוא טיפת דם רעננה וממריצה באורגניזם הלאומי שלנו.⁵²

בשנת 1923 נעשה הניסיון הממשי הראשון ליישב את חיילי הלגיון המשוחררים. לאחר משא ומתן עם הממשלה הוצעו להם 12,000 דונם בתל ערד שבנגב. הממשלה השקיעה יותר מ-600 ליש"ט בקידוחים ובחפירה של בארות מים, אבל מים לא נמצאו. יוצאי הגדודים גייסו עוד 400 ליש"ט לקידוחים נוספים, אבל גם בהם לא נמצאו מים ושני הצדדים נסוגו מההצעה. גם בית שאן הוצעה. באזור זה לא הייתה בעיית מים, אבל הרברט סמואל מסר את השטחים לבדואים והרעיון ליישב אותם בחיילים המשוחררים נזנח מיד. כישלון שתי יוזמות ההתיישבות האלה הביא רבים לעזוב את הארץ: 'אז נכזבה תוחלתם של החילים המשוחררים מצד הממשלה

51 Call to Jewish Ex-Service Men, 1.5.1922, שם, תיק 32.

52 שם.

והצבור, אלפיהם הלכו ונתמעטו ועזבו את הארץ ושרידי הנשארים אחזו בכלל של "אם אין אני לי - מי לי?". מאה ועשרה חברים מהם עמדו ויסדו להם "ארגון החקלאי של חיילים משוחררים" כדי [להגשים] סוף סוף את משא נפשם מאז להתנחל על קרקע המולדת.⁵³ בחודשים שקדמו לקונגרס הציוני ה־15 שנערך בבזל באוגוסט 1927 התכנסו בתל אביב משוחררי הגדוד האמריקני ודנו במצבם העגום בארץ ישראל. מאמציהם בארץ ישראל לא נשאו פרי והם פנו לצירים הציונים האמריקנים בהסתדרות הציונית וביקשו מהם לייצגם בקונגרס ציוני אמריקה. בתזכיר ששלחו לצירים הם שטחו את תרומתם למאמץ המלחמתי וההתיישבותי: הקרבות שהשתתפו בהם, ההגנה על תל חי, תרומתם להגנה על היישוב במאורעות תר"ף ותרפ"א, ההתיישבות ותרומתם הכלכלית-חברתית:

ח.ג. [חברים נכבדים]. קרוב לעשר שנים שאנחנו המתנדבים הראשונים של הגדודים העבריים האמריקאים החילוננו את פעולתינו בשביל כבוש ובנין ארצנו! ויותר מתשע שנים שאנו נמצאים כבר כאן בחפירות הראשונות של החזית, החל מהשתתפותינו וקרבותינו בהתקפה האחרונה נגד האויב הצבאי בערבות יריחו ועבר הירדן מערבה. ידועים הם האמץ והגבורה שאין דוגמתם, שחברינו הראו בהגנת תל-חי, תחת פקודתו של טרומפלדור ע"ה [עליו השלום], והקרבתנו בפרעות יפו וירושלים [...] אנו מלאנו בנאמנות יתירה בתור חלוצים כובשי עבודות ויוצרים ערכין לאומיים את חובתנו במקומות הכי מסוכנים לבריאות, ותרנו על דברי הכי הכרחיים לאנשים תרבותיים, מבלי חוס על נפשותינו ועל נפשות משפחתינו. ומצבנו כיום? אנו חושבים למיותר להאריך ולפרש ביתר פרטים הסבל של חברינו בכלל ושל יחידים בפרט, במלים מעטות נגיד, כי מצבנו ברבנו הגדול הוא מצב של 'לומפען פראלעטאריער'.⁵⁴

התעלמותם הממושכת של מוסדות היישוב מבקשות המשוחררים האמריקנים ונטישת המשוחררים הארץ-ישראלים את המאבק להכרה בזכויותיהם, גרמה להם אכזבה רבה ומפח נפש. הם התקשו להבין מדוע 'אין אף מוסד אחראי מישב אחד בתנועה הציונית העולמית' שעזר להם במשך כל אותה תקופה 'להכות שרשים פה בארצנו, שעולה לנו בדמים - דם ממש. האם זה לא יהיה לחרפה ולדראון עולם לה להקים מושב אחד אפילו לזכרון אותה התקופה המזהירה ביהדות האמריקאית - תקופת ההתנדבות לעם בשנת 1918 שהתפרצה מהנוער הלאומי בלי שאלות וזכוחים'. מתוך אלפי המתנדבים נשאו 'כמאה ויותר מכל אלפי החברים שבאנו מאמריקה, המוהיקנים האחרונים שהתעקשו למרות כל האכזבות והסבל החמרי, - וסבל חמרי בארצנו אולי ידוע לכם מה פירושו! [...] ועליכם צירי אמריקה' מוטלת החובה להוציא אל הפועל את ההחלטה שהתקבלה בפדרציה הציונית האמריקנית 'ליצור מושב של לגיונ[ר]ים אמריקאים בא"', בו יתישבו כל החברים האמריקאים שנשארו בארץ אחרי הגדוד ושאיפתם היא לחקלאות.⁵⁵

53 'פרשת היום - התנחלות החילים המשוחררים', דאר היום, 7.6.1928, עמ' 1.

54 'תזכיר החילים המשוחררים האמריקנים בא"', שם, 19.8.1927, עמ' 1.

55 שם.

למרות כל ההבטחות לא הצליחה הנהגת היישוב לרכוש לחיילים המשוחררים קרקע להתיישבות. רבים מהם עזבו את הארץ וחזרו לארצות הברית ולקנדה. החוזרים היו בשיא כוח העבודה שלהם, בעלי הכשרה צבאית, ציונים בהשקפת עולמם. כל שנותרהם בארץ הם לא הצליחו להתערות בחברה היישובית וליצור לעצמם בסיס פוליטי בהנהגת היישוב כדי לקדם את מטרותיהם. הם עזבו את הארץ מאוכזבים, אבל התמידו במאמציהם גם בצפון אמריקה באמצעות גיוס כספים וכינוס אספות ומפגשים עונתיים.

ככל שנחלשה הליגה בארץ ישראל, כך התחזקה הפעילות הציבורית למען החיילים המשוחררים בארצות הברית. בראשית שנות השלושים נוסדה ליגה חדשה שקיבלה עליה לקדם את זכויותיהם. בחוקת הליגה נקבע שהליגה של הגדוד העברי הוא ארגון אזרחי והחברים הפעילים בו הם מי ששירתו 'במהלך המלחמה הגדולה בפלשתינה בגדודים ה־28, ה־39, ה־40 וה־42 של Royal Fusiliers, Egyptian Expeditionary Forces, וכן אלה שהקימו את "גדוד נהגי הפרדות הציוני" (Zion Mule Transport Corps).

מטרות הליגה היו לארגן את כל ותיקי הגדודים העבריים של הצבא הבריטי בארגון לאומי אחד; לטפח את שאיפות האומה היהודית ואת נחישותה החזקה והבלתי מעורערת לבנות את ארץ ישראל כביתה הלאומי ובהתאם לתכנית שנוצרה בקונגרס הציוני בבזל; לסייע מרצון לחברי ארגון זה בארצות הברית ובקנדה או במדינות אחרות להגר לארץ ישראל למטרות התיישבות; לסייע ללגיונרים בארץ ישראל להתבסס בכל מקום שאפשר להעלות על הדעת, בכל דרך ובכל מקצוע; ליצור ולהקים בארץ ישראל מושבות של הלגיונרים; לעודד את הקמתה החוקית של יחידת הגנה יהודית בארץ ישראל כחלק מחיל המצב בארץ ישראל.⁵⁶

מלבד המטרות הנוגעות להתיישבות ולעידוד העלייה לארץ ישראל קיבלה עליה הליגה לקדם את המורשת החינוכית של הגדודים; לשמר את תרומתם לעם היהודי בכלל, ובארץ ישראל בפרט; לקדם ולטפח את רוח המסירות וההקרבה למען העם היהודי והאידיאלים שלו ולהטמיע אידיאלים אלו בנוער היהודי; לשמר את הזיכרונות של התאחדות חברי הארגון במלחמה ולתעד את קורות הלגיון היהודי ואת הישגיו; לעסוק בפעילויות אחווה, חברה וספורט לרווחת החברים, כדי לטפח את רוח החברות, שיתוף הפעולה והעזרה ההדדית; לאמץ במידת הצורך אמצעים חוקיים אחרים, לרבות גיוס כספים, לקידום המטרות שהוזכרו לעיל, ללא רווח כספי לחברים יחידים בארגון זה.⁵⁷

במלאת עשר שנים להקמת הגדודים נאספו כ-150 משוחררים אמריקנים באולם של מועדון מנורה בתל אביב כדי לציין את האירוע. הוזמנו גם מכובדים ואישי ציבור ידועים: הקולונל פרדריק הרמן קיש, קצין בחיל ההנדסה הבריטי שנלחם ונפצע בחזית הצרפתית, ששימש ב־1922-1929 ראש המחלקה המדינית של ההנהלה הציונית; וגרשון אגרנסקי (אגרן), איש הגדוד האמריקני, שהשתקע בירושלים וניהל את לשכת העיתונות

56 Constitution of the League of Hagdud Haivri, INC, אה"ע, IV-130, תיק 32.

57 ש.ם.

של ההסתדרות הציונית. באספה סיפרו את תולדות הגדודים, הזכירו את הנופלים ונשאו נאומים. 'רוב הנאומים עמדו על שאיפת החילים להתישבות חקלאית, על חוסר הפעולה מצד הממשלה למרות ההבטחות שניתנו בנידון זה ועל הצורך לארגן את כל החילים המשוחררים לגוש אחד'. הנאום החשוב ביותר היה של הקולונל קיש, ששב והבטיח ליישב את המשוחררים האמריקנים על אדמת הלאום. עוד אמר בנאומו שהוא 'מצטער שלא עלה [בידן] להלחם בשנות המלחמה הגדולה בשורות הגדוד העברי' מכיוון שהיה בחזית הצרפתית, אבל כראש המחלקה המדינית הוא איש בשורה. ההנהלה הציונית קיבלה החלטה (כשבוע לפני קיום האספה) לרכוש קרקע להתיישבות החיילים המשוחררים.⁵⁸ לעזרת החיילים המשוחררים בארץ ישראל נרתם גם הפובליציסט וחוקר הספרות העברית, הד"ר מרדכי רבינוזון (1877-1953). הוא נולד בנובוגורודק שבפלך מינסק, למד בישיבות סלובודקה וטלז, הוסמך לרבנות בשנת 1898 ופרסם מסות ומאמרים בעיתונות העברית המזרח-אירופית. בשנות מלחמת העולם הראשונה שהה באוקראינה, בשנת 1925 עלה לארץ ישראל ובשנים 1930-1947 היה מנהל ספריית ירושלים של בני ברית. במאמרו 'על התישבות חברי הגדוד', שהתפרסם בשבועון העולם, עיתונה הרשמי של ההסתדרות הציונית העולמית, הוא קרא לממשלת המנדט ליישב את החיילים המשוחררים היהודים בארץ ישראל כשם שיישבה את החיילים הבריטים ששירתו בצבאה בקנדה ובאוסטרליה: 'השאלה היתה צריכה להפתר [...] על ידי הממשלה מיד אחרי תום מלחמת העולם'. הממשלה הבריטית הושיבה 'על חשבונה על אדמת קנדה ואוסטרליה המוני חיילים שהשתתפו במלחמה, ולמה נגרע חלק אלפי החיילים היהודים ששפכו את דמם על כיבוש ארצם ההיסטורית כדי להאחז בה?'. ההבטחות שניתנו למשוחררים לא קוימו ו'בתום המלחמה שבו כארבעת אלפים מחברי הגדוד העברי לאמריקה [...] בארץ נשאו למעלה מאלף חברים, המוסיפים להחזיק בדגלם ולסמל את מסורת הגבורה הלאומית'.⁵⁹ רבינוזון סבר שמכיוון שממשלת המנדט אינה מסייעת, יש ליישב את החיילים המשוחררים על אדמות הקרן הקיימת לישראל. 'הקרן הלאומית שלנו רכשה לה בשנה האחרונה רבבות דונאמים חדשים בשרון, בגליל, מפרץ חיפה ובמקומות אחרים ואין לה מחסור באדמה פנויה להקמת נקודות חדשות'.⁶⁰ את הכסף שגייסה קק"ל בצפון אמריקה, טען רבינוזון, צריך לייעד לרכישת קרקעות לוותיקי הגדודים העבריים. הוא שב וציין את החובה המוסרית של היישוב לדאוג למשוחררים שהתגייסו לצבא הבריטי כדי לשחרר את ארץ ישראל. לדבריו, אף שחלפו עשר שנים מאז השתחררו מהגדוד הם המשיכו להתאסף ולדרוש את אשר הובטח להם:

עשר השנים שעברו אחר מלחמת העולם לא המסו עוד את הדבק החברותי, המאחד את שרידי החברים של הגדוד העברי. יחד נשאו על הרי יהודה את הדגל הלאומי אחרי

58 'למלאת עשר שנים לגיוס הגדודים העבריים', דאר היום, 13.2.1928, עמ' 4.

59 ד"ר מ' רבינוזון, 'על התישבות חברי הגדוד', העולם, 2.8.1929, עמ' 8.

60 שם.

הפסק של אלפי שנה ויחד יצאו חוצץ להשתתף במפעל הבניה. הסתדרות המשוחררים בארץ מכילה עוד כשמונה מאות חברים, ויש להם קלוב משלהם ואספות ואנטרסים נפשיים משותפים. בחדשים האחרונים הופיעו שני ספרים על תולדות הגדוד העברי ומהותו מאת ז'בוטינסקי ופטרסון – ומסורת הגבורה הלאומית מבקשת לה צורה ממשית להתגלם בה. תהי נא איפה הצורה הזאת פוריה ועמלנית, נקודת תבונה חדשה על אדמתנו.⁶¹

מאמצי המשוחררים בארץ ומחוץ לה והלחץ של הציירים האמריקנים בקונגרס הציוני הניבו תוצאות: בשנת 1932, 13 שנה לאחר התפרקות הגדודים העבריים, נוסד אביחיל – המושב הראשון של החיילים היהודים האמריקנים:

בחורף של שנת 1932 עלו המתישבים הראשונים של החיילים המשוחררים על אדמת עמק חפר שקנייתה נגמרה אז. עלייתם של המתנדבים היהודים, לוחמי שחרור א"י, על האדמה, היתה בתנאים מיחדים. מזה שנים שהמוסדות המרכזיים, הן של הממשלה והן של הסוכנות, דחו את בקשותיהם ותזכיריהם המרובים בשאלת התישבותם על הקרקע. התכניות על ישוב החילים לשעבר על גבולותיה המזרחיים של הארץ ובתל ערד, בקרבת חברון, לא יצאו לפועל עד אז מגדר תכניות בעלמא, אם כי בתל ערד הושקעו סכומי כסף גוונים ע"י הממשלה בבקושיה אחרי מים, שלא נמצאו, למושבה שעתידה היתה להבנות.⁶²

שנה לאחר עלייתם על הקרקע נרצח מזכיר הארגון החקלאי הקואופרטיבי של החיילים המשוחררים, יוסף בנימיני. הוא נולד בקווקז, עלה לארץ ישראל בשנת 1906, התיישב בירושלים ולאחר מכן עבר לראשון לציון. כשפרצה מלחמת העולם הראשונה נסע לארצות הברית וייסד עם חבריו במפלגת פועלי ציון בית פועלים יהודי בקליבלנד. בנימיני התגייס לגדוד ה-39 והשתתף בקרבות יריחו ועבר הירדן. לאחר שחרורו הצטרף לגדוד העבודה, עזב אותו ופתח בית מרקחת בירושלים. בקיץ 1932 נמנה עם מייסדי אביחיל וחצי שנה לאחר עלייתם על הקרקע נרצח בידי ערבים. חיים שורר ודוד רמז נשאו הספדים ליד קברו הפתוח. רמז תיאר את פועלו בהסתדרות העובדים ושורר פרט את תרומתו למפלגת פועלי ציון. חברו לגדוד, מרדכי רובינשטיין, מתח ביקורת נוקבת על היחס של ממשלת המנדט וההנהלה הציונית למשוחררים ואמר: '14 שנים של הבטחות מאכזבות מאת הממשלה והמוסדות. נזדקנו. שיבה זרקה בראשינו. עוד מעט ואנו תשושים בלי כח להתישב. אבל, חברנו בנימיני, אם יתמכו בנו ואם לא יתמכו, אנו אתך בחיינו ובמותנו'.⁶³

כשנה לאחר נפילתו של בנימיני כונסה במלון אסטוריה בניו יורק ישיבה של ההנהלה הציונית. משוחרר הגדודים, ממקימי מושב אביחיל, סם פרידלנדר, שעברת את שמו

61 שם, עמ' 9.

62 'כפר אביחיל', דאר היום, 21.10.1935, עמ' 5.

63 'רצח בנימיני – תוצאה של תעשיית מנושלים', דבר, 24.2.1933, עמ' 1.

לשלמה דרור, סיפר בזיכרונותיו שהוא ביקש את רשות הדיבור כדי להסביר את מצבם הקשה של המתיישבים. ההנהלה הציונית החליטה להקצות 40,000 דולרים מעיזבון של יהודי אמריקני להתיישבות החיילים המשוחררים.⁶⁴

סיכום

ההיסטוריוגרפיה של היישוב עסקה רבות בפרשת הגדודים העבריים: במניעים להקמתם, במשמעותם ההיסטורית ובתרומתם הצבאית להיסטוריה הביטחונית של היישוב ושל מדינת ישראל. במאמר זה ביקשתי לבחון את המפגש בין יהודים אמריקנים צעירים ברובם שהתנדבו לגדוד העברי ה־39 ובין אנשי היישוב היהודי בארץ ישראל. זה היה המפגש הראשון בין שתי קהילות יהודיות שנוצרו והתגבשו בסוף המאה ה־19 ובראשית המאה ה־20. לפרשת הגדודים העבריים היה פוטנציאל להיות לסיפור של סולידריות בין יהודי התפוצות בכלל ויהדות ארצות הברית בפרט ובין יהודי ארץ ישראל. בפועל זה היה מפגש טעון ומורכב ונראה שבני היישוב לא העריכו את מידת רצונם הטוב ונכונותם של הצעירים האמריקנים להתגייס לצבא הבריטי ולעזור בשחרור ארץ ישראל. פרשת תל חי, שבה נפתח מאמר זה, מגלמת את מהות המפגש בין שתי הקהילות: היישוב לא הביע עניין שבני חיילי הגדוד שנפלו בקרב לצד טרומפלדור ולא ייחד תשומת לב למספר הלוחמים הגבוה מהגדוד האמריקני שנענו לקריאתו ועלו לאצבע הגליל כדי להגן על נקודת היישוב. כמעט כולם נעלמו מהזיכרון הקולקטיבי של קרב תל חי.

ואכן, עולה שמה שהיה נכון בנוגע לתל חי היה נכון גם בנוגע לסוגיות אחרות הקשורות למשוחררי הלגיון האמריקני בארץ ישראל. מורכבותו של המפגש באה לידי ביטוי ביחסו של היישוב לגדודים העבריים ובקושי של ההנהלה הציונית ליישב את החיילים המשוחררים על אדמות הלאום. רבים ביישוב – בעיקר בזרם ה'מתון' של הפועל הצעיר – לא קיבלו את החיילים היהודים מצפון אמריקה בזרועות פתוחות. אחרים היו אדישים לגורלם, ותרומתם לשחרור הארץ נשכחה. מרבית המתנדבים עזבו את הארץ לאחר שההבטחה ליישבם לא קוימה וחלפו כ־13 שנים עד שנמצאה עבור הנותרים חלקת אדמה להתיישבות. יתרה מזו, ביישוב היהודי היו גם מי שהתנגדו לעצם הרעיון של צבא יהודי שחייליו אווזים בנשק והמשילו אותו לברית עם השטן. המתנדבים האמריקנים לא הצטיירו בעיני אנשי היישוב כגיבורים יהודים לובשי מדים והם סברו שמוטב היה שלא היו מגיעים כלל לארץ ישראל. אמנם אחרים ראו בחיוב את הגדוד העברי, אך ציפו מחייליו היהודים לנהוג ככני הארץ ולזנוח את שפת אמם. הם אף מתחו ביקורת על מנהגם לצפות בשעות הפנאי בהצגות ביידיש. ססמת הגדוד 'בעד עמנו, בעד ארצנו' עומדת אפוא בסימן שאלה. נראה שחיילי הגדודים העבריים בכלל, והגדוד האמריקני בפרט, היו בעד העם ובעד הארץ והיו נכונים לשרת את

64 רות פורת, ספר אביחיל, [חמו"ל], אביחיל תשס"ג, עמ' 24.

העם היהודי ואת היישוב הארץ־ישראלי ללא תנאי. אנשי היישוב היהודי, לעומת זאת, היו מסויגים וביקשו דווקא לבדל את עצמם מהמתנדבים היהודים, כלומר ססמת הגדוד הייתה תלויה בעיניהם בתנאים מסוימים ובערכים ציוניים שחיילי הגדוד נדרשו לאמץ. מערכת היחסים החד־כיוונית בראשית תקופת המנדט עיצבה בשנים שלאחר מכן את יחסה של החברה היישובית והישראלית ליהדות ארצות הברית ויחס זה התקבע במשך המאה ה־20 כולה.